ANTROPOLOJİ

Antropoloji, (39) (2020)

ARAŞTIRMA MAKALESİ / *RESEARCH ARTICLE*

Dorumburnu Nekropolü (Sillyon Territoryumu / Antalya) Kurtarma Kazısından Çıkan İnsan İskelet Kalıntıları*

N. Damla Yılmaz Usta[1**]

[1] Doç. Dr. | Süleyman Demirel Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE

** **Sorumlu Yazar / *Corresponding Author*:**
N. Damla YILMAZ USTA
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi
Antropoloji Bölümü, Ofis 352
32260 Merkez, Isparta / TÜRKİYE
E-posta: nalanyilmazusta@sdu.edu.tr

Alındı/*Received*: 21 Nisan / *April* 2020
Düzeltildi/*Revised*: 4 Haziran / *June* 2020
Kabul/*Accepted*: 16 Haziran / *June* 2020
Yayımlandı/*Published*: 29 Haziran / *June* 2020

Öz

Antalya ilinin Serik ilçesinde yer alan Dorumburnu Nekropolü'nde yürütülen sondaj ve kurtarma kazılarında Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen, kiremit çatma tipinde toplam dokuz mezardan insan iskelet kalıntıları ele geçirilmiştir. Bu çalışmada, ilgili iskeletler antropolojik açıdan incelenmiş ve bulgular literatür eşliğinde tartışılarak değerlendirilmiştir. İskelet serisi toplam dokuz bireyden oluşmakla beraber, yedi bireyin yaş grubu belirlenebilmiştir. Bir çocuğun (4 yaş, ±12ay) bulunduğu toplulukta çocuk ölüm oranı %14'dür (n: 1/7). Diğer altı bireyin erişkin olduğu belirlenmiştir. Topluluktaki erişkinlerin biri erkek, ikisi kadın olup, üç erişkinin ise cinsiyeti tayin edilememiştir. İskeletlerde patolojik bulgu olarak, bir erişkin erkek bireyin her iki tibia kemiğinin gövdesinde yüksek ihtimalle travmanın (kemiği kırmadan) yol açtığı lokal yeni kemik oluşumu gözlemlenmiştir. Bu çalışma, az sayıda bireyden oluşan bir grup iskelet üzerinde gerçekleştirilmiş olmasına karşın, Sillyon Territoryumu'na ilişkin ilk antropolojik bilgileri ortaya koyması açsından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Paleoantropoloji, insan kalıntıları, travma, ölü hediyesi, Geç Antik Çağ

Human Skeletal Remains from Salvage Excavations at the Dorumburnu Necropolis (The Sillyon Territorium/Antalya)

Abstract

In the drillings and salvage excavations carried out in Dorumburnu necropolis, Serik district of Antalya province, human skeletal remains were recovered from nine roof tile graves which dated to Late Antiquity. In this study, these skeletons were examined anthropologically and the findings were evaluated in the light of the literature. Although the population consists of a total of nine individuals, the age group of seven of them can be determined. One child (4 years old, ± 12 months) was present in the population and the infant/child mortality rate is 14% (n: 1/7). The other six individuals are adults. One of the adults in the population is male and two are females, but the sex of three adults could not be determined. As a pathological finding on the skeletons, local new bone formation was observed in the diaphysis of both tibia bones (right and left) of a male adult, most likely caused by trauma (without breaking the bone). Although this study was carried out on a group of skeletons consisting of a small number of individuals, it is important in terms of revealing the first anthropological information for the Sillyon Territorium.

Key Words: *Paleoanthropology, human remains, trauma, grave goods, Late Antiquity*

Giriş

Antalya ili ve çevresi coğrafik konumu, verimli ovaları, uygun iklim koşulları gibi özellikleri dolayısıyla bin yıllardır insanoğlunun yaşam alanı olmuştur. Bölgede yürütülen yüzey araştırmaları ve kazılarda, buranın Paleolitik Çağ'dan itibaren aralıksız olarak insanlar tarafından iskân edildiğini gösteren birçok kalıntıya ulaşılmıştır (Kökten, 1955, 1959, 1962; Bostancı, 1962, 1963, 1964; Yalçınkaya, 1988; Yalçınkaya vd., 1996a, 1996b; Güleç vd., 1998; Duru ve Umurtak, 2019). Bu kalıntılar arasında yer alan insan iskeletleri, antropolojik açıdan analiz edilerek; demografik dağılım, genetik özellikler, sağlık sorunları, beslenme rejimleri, ölü gömme gelenekleri gibi bölgedeki eski toplumların yaşamları hakkında bilgi sağlanabilmiştir (Şenyürek, 1958; Bostancı, 1963; Güleç, 1994; Özbek, 2000; Üstündağ ve Demirel, 2008, 2009; Erdal, Ö.D., 1997; Erdal, Y.S., 2009; Özdemir vd., 2011; Sevim Erol ve Yavuz, 2015; Sevim Erol vd., 2016; Erdal ve Erdal, 2017; Smits, 2019; Yılmaz Usta, 2019; Yılmaz Usta ve Yakut İpekoğlu, 2019).

Arkeolojik kalıntılar arasında insan iskeletleri üzerinde yürütülen antropolojik araştırmalarla, gerek insan davranışları, sosyal örüntüleri ve kültürel özellikleri değerlendirilebilir gerekse topluluklar arasında zaman ve mekân içerisindeki değişim gösterilebilir (Larsen, 2000). Bu çalışmada, Sillyon Territoryumu'nda yer alan Dorumburnu Nekropolü kurtarma kazılarından ele geçirilen bir grup insan iskeletinin demografik dağılımı, patolojik bulguları ve mezarlarda bulunan ölü hediyeleri bulguları literatür eşliğinde değerlendirilerek Sillyon Territoryumu'na ilişkin antropolojik katkı oluşturulması amaçlanmıştır. Sillyon Territoryumu'na ilişkin ilk antropolojik bilgileri ortaya koyması açsından bu çalışma ayrıca önemlidir.

***** Bu çalışmanın özeti Ankara II. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Atıf için / *Cite as*:
Yılmaz Usta, N. D. (2020). Dorumburnu Nekropolü (Sillyon Territoryumu / Antalya) kurtarma kazısından çıkan insan iskelet kalıntıları. *Antropoloji,* (39), 42-48. https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.724837

Gereç ve Yöntem

Antalya ili Serik ilçesi Nebiler Mahallesi sınırları içerisinde Dorumburnu mevkiinde izinsiz hafriyat alımı sonucunda ortaya çıkan nekropolde, açıktaki mezarlarda 2017 yılında Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında kurtarma çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 1). Çalışmanın materyalini oluşturan iskeletlerin ele geçirildiği Dorumburnu Nekropolü, Perge antik kentinin yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda, Sillyon antik kentinin ise yaklaşık 7 km kuzeybatısında konumlanmaktadır. Sillyon Territoryumu'nda, Aksu Çayı vadisinin doğu kenarında muhtemelen küçük bir çiftlik yerleşimi olan nekropolün, Geç Antik Çağ içerisinde, MS IV.-VII. yüzyıllar aralığında kullanıldığı belirlenmiştir (Atalay vd., baskıda).

Nekropoldeki kurtarma kazıları 1 plaka tekne, 1 pithos (?) ve 26 kiremit çatma tipinde olmak üzere toplam 28 mezarda yürütülmüştür (Resim 1). Kiremit çatma mezarların 9'undan, başları batı ve ayakları doğu yönünde olacak biçimde yatırılmış iskeletler ele geçirilmiştir. Mezarların hepsinde iskelet bulunmaması ve olanların ise kısmen tahrip ve eksik olmasında dış faktörlerin ve/veya tafonomik etmenlerin etkili olduğu tahmin edilir (Atalay vd., baskıda).

Dorumburnu iskeletlerinde cinsiyet tayini, 15 yaşın üzerindeki bireylerde (Acsádi ve Nemeskéri, 1970) topluluğu oluşturan kemiklerin tamamının morfolojik yapısı ve belirleyici cinsiyet kıstaslarının değerlendirilmesi ile yapılmıştır [Workshop of European Anthropologists (WEA), 1980; Brothwell, 1981; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986]. Bireylerin biyolojik ölüm yaşları belirlenirken, mevcut kemikler üzerinde erişkinler ve erişkin olmayanlar için ayrı ölçütler kullanılmıştır. Çocuklarda dişlerin gelişim ve sürüm zamanları (Ubelaker, 1989); ergenlik yaşındaki bireylerde dişlerin taç ve kök kalsifikasyonunun gelişimi (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Ubelaker, 1989), epifizlerin kaynaşma aşamaları (Scheuer ve Black, 2000; Ubelaker, 1989); erişkinlerde dişlerin yıpranma durumu (Brothwell, 1981; Maat, 2001), kafatası suturlarının kapanma izleri (Meindl ve Lovejoy, 1985), kaburga kemiklerinin sternal uçları (Krogman ve İşcan, 1986), kalça kemiğinde symphysis pubis (Brooks ve Suchey, 1990) ve auricular yüzey morfolojileri (Lovejoy vd., 1985) olmak üzere kemiklerin mevcudiyetine göre uygun ölçeklerden yararlanılmıştır.

Bulgular

Dorumburnu Nekropolü'nde (Geç Antik Çağ / MS IV–VII. yy) iskelet kalıntılarının bulunduğu dokuz mezardan biri düz (Mezar 15) diğer sekizi ise semerdam (Mezar 3, 8, 10, 12, 13, 14, 16 ve 17) özelliğinde kiremit çatma mezarlardır. İlgili mezarlarda bulunan iskeletlerin antropolojik analizleri aşağıdaki gibidir (Tablo 1).

Mezar 3: İskelet kalıntıları çok parçalı ve eksik olduğundan yaş ve cinsiyet tayini yapılamamıştır.

Resim 1. Dorumburnu Nekropolü 1-7 numaralı mezarlar

Mezar 8: Kırık kemikler arasında bir sağ femurun distal ve proksimal parçaları, kırık bir sol calcaneus, sağ ve sol fibula parçaları, sağ ve sol tibia parçaları mevcuttur. Uzun kemiklerde epifizlerin kapanmış olmasından bireyin bir erişkin; kemiklerin genel morfolojisinden ise cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılır. İskelet kalıntılarından sağ ve sol tibiaların gövdelerinde, yüksek ihtimalle travma (kemiği kırmadan) sonucu zedelenmenin yol açtığı lokal yeni kemik oluşumu gözlemlenmiştir (Resim 2 ve 3).

Mezar 10: Sol femur distali, falankslar (parmak kemikleri), coxa (kalça) ve diğer uzun kemik parçaları mevcuttur. İskelet kalıntılarının gelişim durumundan bireyin bir erişkin olduğunu belirlenmiştir.

Mezar 12: Kemikler parçalı ve deforme olmakla beraber, epifizlerin kapanma durumlarından iskelet kalıntılarının bir erişkin bireye ait olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 1. Dorumburnu Nekropolü'nden insan iskeleti kalıntısına ulaşılabilen mezarlar ve iskeletlerin demografik özellikleri

Birey	Mezar Kodu	Cinsiyet	Yaş
1	M3	Belirsiz	Belirsiz
2	M8	Erkek	Erişkin
3	M10	Belirsiz	Erişkin
4	M12	Belirsiz	Erişkin
5	M13	Belirsiz	Belirsiz
6	M14	Kadın	Erişkin
7	M15	Kadın	Erişkin
8	M16	Çocuk	4yaş (±12ay)
9	M17	Belirsiz	Erişkin

Resim 2. M8 iskeletine ait tibia gövdesinde lokal yeni kemik oluşumu

Mezar 13: İskelet kalıntıları çok parçalı olduğundan bireyin ölüm yaşı ve cinsiyeti belirlenememiştir.

Mezar 14: İskelet kalıntıları arasında fibula kemiğe ait iki parça, ayak kemiklerine ait parçalar, sağ tibia distal parçası, sağ ve sol calcaneouslar mevcuttur. Kemiklerin narin yapısından cinsiyetinin kadın; tibianın distal epifizinin kaynaşmış olmasından ise bireyin bir erişkin olduğu düşünülmektedir.

Mezar 15: İskelet kalıntıları arasında boyun omurlarına (cervical vertebrae) ait parçalar (7 adet), kafatası parçaları ve sol ramusu (1 büyük azı dişten sonrası) kırık olan bir alt çene (mandibula) mevcuttur. Çene üzerinde alveolleri incelenebilen sağ 1. ve 2. büyük azılar, sol 1. büyük azı, sağ ve sol 1. ve 2. küçük azılar, sağ ve sol köpek dişleri, sağ ve sol 1. ve 2. kesiciler postmortem kayıptır (kökler çene üzerindedir, ancak taç kısımları kırıktır). Sağ üst üçüncü büyük azı dişte (RM^3) "3-" derece aşınma belirlenmiştir. Kemiklerin genel morfolojisinden bireyin bir erişkin kadın olduğu anlaşılmıştır.

Mezar 16: Kemikler çok parçalı olup, sağ ve sol tympanica kemikler, kaburgalar (costa) ve uzun kemik parçaları, sol üst 1. süt kesici, sağ ve sol üst 1. süt azılar (Rdm^1 sağlam; Ldm^1'in kök kısmı kırıktır), sürmemiş daimî üst 1. ve 2. büyük azıların taçları (sağ ve sol olmak üzere toplam 4 adet) mevcuttur. Dişlerin gelişim ve sürüm sürelerinden ilgili mezarın yaklaşık 4 yaşında (±12 ay) bir çocuğa ait olduğu anlaşılır. Ayrıca, mezarda, ölü hediyesi olarak bronz alaşımdan bir küpe ve bir broş bulunmuştur.

Mezar 17: İskelet kalıntıları sol humerus distali, sol tibia distali, caput radii, bir vertebra (omur), clavicula ve mandibula parçalarından oluşur. Bireyin, cinsiyeti belirlenememiştir; ancak epifizlerin kaynaşmış olmasından bir erişkin olduğu anlaşılmıştır.

Tartışma

Antalya'nın Serik ilçesinde, Sillyon Territoryumu'nda yer alan ve Geç Antik Çağ içerisinde MS IV.-VII. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen Dorumburnu Nekropolü kurtarma kazılarında kiremit çatma mezarların dokuzunda iskeletler bulunmuştur. Bu iskeletlerin incelenmesi, Sillyon Territoryumu'na ilişkin ilk antropolojik bulguların ortaya konulması açısından önemlidir. Bu iskeletlerin antropolojik analizi ile Dorumburnu insanlarının biyolojik ve sosyokültürel örüntülerine kısmen de olsa ışık tutulabilir.

Resim 3. M8 iskeletine ait tibiada tespit edilen lokal yeni kemik oluşumunun yakından görünümüşumu

Demografik dağılım eski toplumlar üzerinde yürütülen antropolojik araştırmaların temelini oluştur. Demografik yapı ile ilgili özellikle ortalama yaşam süresi ve bebek/çocuk ölümlülüğü verileri hem eski hem de günümüz toplumlarının yaşam şartlarına dirençlerini ve uyarlanma başarılarını yansıtması açısından önemlidir (Buikstra ve Meilke, 1985; Hopa, 2002; Chamberlain, 2006; Koca Özer vd., 2008; Sevim Erol ve Özdemir, 2010). Dorumburnu topluluğunun demografik dağılımı incelendiğinde, toplulukta yaşı belirlenebilen iskeletler arasında bir çocuk bireyin (4 yaş, ±12ay) olduğu tespit edilmiştir. Toplulukta çocuk ölümlülüğü oranı (%14), birçok Anadolu Orta Çağ toplumundan (Özbek, 1985; Sevim, 1993; Gözlük Kırmızıoğlu, 2005; Sevim Erol vd., 2007; Güleç ve Özer, 2009; Üstündağ, 2009;

Demirel, 2017) oldukça düşüktür. Dorumburnu'nda düşük bebek/çocuk ölümlülüğü oranının, ulaşılabilen örnek sayının az olmasından kaynaklandığı açıktır.

Dorumburnu Nekropolü'nde diğer mezarlardan çıkan iskeletlerin altısı erişkin bireylere aittir. Topluluktaki erişkinlerin biri erkek, ikisi kadın olup, üç erişkinin ise cinsiyeti tayin edilememiştir. Dorumburnu insanlarının yaş gruplarının dağılımı ve cinsiyet oranı değerlerinin, nekropolde ileriki yıllarda bilimsel kazılar yapıldığında birey sayısının artmasına bağlı olarak değişebileceği belirtilmelidir.

İskeletlerdeki patolojik oluşumlar ve deformasyonlar, eski toplumların biyokültürel örüntülerinin anlaşılmasında kullanılan başlıca veri kaynaklarındandır (Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998; Pinhasi ve Mays, 2008). Kasti uygulanan şiddete veya çevresel ve sosyokültürel faktörlerden kaynaklanan kazalara bağlı oluşabilen travmalar, Paleolitik Çağ'dan günümüze her dönem sıklıkla karşılaşılan sağlık sorunları arasında yer alır (Meiklejohn vd., 1984; Rathbun, 1984; Merbs, 1989; Walker, 1989; Lambert, 1997; Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998; Kaya vd., 2013; Sağır ve Sağır, 2013; Erkman ve Surul, 2014; Çırak, 2017; Kranioti vd., 2019; Aytek, 2020). Dorumburnu Nekropolü'nde Mezar 8'den ele geçirilen bir erişkin erkek bireyin sağ ve sol tibialarının gövdelerinde lokal yeni kemik oluşumu gözlemlenmiştir (Resim 2 ve 3). Kemik dokusu, bir travmadan dolayı hasar gördüğünde yeni kemik dokular oluşturarak kendisini onarır (Aufderheide ve Rodriquez-Martin, 1998; Bennike, 2008). Dolayısıyla, Dorumburnulu erişkin erkek bireyin, her iki tibia kemiğinde gözlemlenen lokal yeni kemik oluşumunun yüksek ihtimalle travma (kemiği kırmadan) neticesinde oluştuğu tahmin edilir.

Çevresel ve sosyokültürel faktörlerin etkisinde özellikle çiftçilik faaliyetlerine bağlı gerçekleşen kazalar uzun kemiklerdeki travma yaralanmalarının başlıca nedenleri arasında gösterilir. Eski toplumlarla ilgili araştırmalarda, sosyal organizasyonda cinsiyetler arasında iş bölümüne bağlı olarak travma sıklığının erkeklerde daha yüksek görüldüğü belirtilir (Judd ve Roberts, 1999). Arkeolojik incelemelerde bir çiftlik yerleşimi olduğu tahmin edilen Dorumburnu toplumunda (Atalay vd., baskıda), çiftçilik faaliyetlerine bağlı olarak insanların günlük hayatlarında çarpma, düşme gibi kazaları yaşama olasılıklarının yüksek olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, Dorumburnu bireyinin tibia kemiklerinde tespit edilen travma izlerinin de muhtemelen çarpma, düşme gibi bir kazaya bağlı oluştuğu tahmin edilir.

Ölü gömme alanları, mezar tipleri, mezar ve ölü hediyeleri, gömü uygulamaları ve ritüelleri gerek bir kültürden diğerine ve toplumlar arasında gerekse toplum içerisinde bireyin sosyal statüsü, mesleği, cinsiyeti ve yaş grubu gibi özelliklerine göre toplum içerisinde değişebilmektedir (Kurtz ve Boardman 1971; Çevik, 2000; Uhri, 2006; Berti, 2012; Aydın, 2018). Semerdam kiremit çatma tip olan Mezar 16'da, dişlerinin gelişim ve sürüm süresinden 4 yaşında (±12ay) olduğu belirlenen çocuk iskeleti ile birlikte bronz alaşımdan bir küpe ve bir broştan oluşan ölü hediyeleri bulunmuştur. Ayrıca, Dorumburnu mezarları arasında, içerisinde iskelet olmayan ve boyutlarından bir erişkine ait olduğu tahmin edilen Mezar 9'da da bir kemer tokası bulunmuştur. Dorumburnu Nekropolü'ndeki bir çocuk ve bir erişkin mezarından bulunan ölü hediyeleri, nitelik açısından kişisel eşyalardır. Ölü hediyesi bulguları, Anadolu'daki prehistorik ve historik birçok toplulukta olduğu gibi (Çevik, 2000; Uhri, 2006; Berti, 2012; Aydın, 2018), ölü hediyelerinin farklı yaş gruplarına göre değişebildiğini ve Dorumburnu topluluğunda her yaş grubunun ölü hediyesi ile birlikte gömülebildiğini gösterir. Nekropoldeki tüm mezarlar bir arada değerlendirildiğinde, her mezarda ölü hediyesi olmamasının bazı sosyokültürel örüntülerle de ilişkili olabildiği tahmin edilir. Gömü uygulamalarının topluluktaki sosyal statüye göre değişebildiği hatırlandığında da (Çevik, 2000; Uhri, 2006), Dorumburnu topluluğundaki ölü hediyesi pratiğinin sosyal statüye göre farklı olabildiği ve dolayısıyla herkese uygulanmadığı yüksek ihtimaldedir.

Arkeolojik çalışmalarda ölü hediyelerinin cinsiyetler arasında farklı olabildiğine dikkat çekilir (Kurtz ve Boardman 1971; Çevik, 2000; Uhri, 2006; Berti, 2012; Aydın, 2018). Örneğin, Iasos Bizans Dönemi mezarlarında kadınların ve kız çocuklarının mezarlarına ölü hediyesi olarak küpe, boncuk, kolye, bilezik gibi kişisel süs eşyalarının bırakıldığı bildirilmiştir (Berti, 2012). Bu bilgiden Mezar 16'da küpe ve broş ile gömülü bireyin muhtemelen bir kız çocuğu olduğu tahmin edilse de, bu varsayımın ancak ilgili örneğe DNA analizi yapılırsa netleştirilebileceği belirtilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Sillyon Territoryumu'nda (Antalya) yer alan Dorumburnu Nekropolü'nde yürütülen sondaj ve kurtarma kazılarında, Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen kiremit çatma tipindeki dokuz mezardan çıkan insan iskeletleri antropolojik açıdan analiz edilmiştir.

Dorumburnu topluluğunu oluşturan toplam 9 bireyden 7'sinin yaş grubu belirlenebilmiştir. Bir çocuk bireyin (4 yaş, ±12ay) olduğu toplulukta çocuk ölüm oranı %14'dür (n: 1/7). Çocuk mezarındaki ölü hediyelerinin niteliğinin, çocuğun cinsiyeti ile ilişkili olduğu tahmin edilmekle beraber, bu varsayım, DNA analizi ile bireyin cinsiyeti kesin olarak belirlendiğinde netleştirilecektir.

Toplulukta 6 erişkin birey (%86) tespit edilmiştir. Cinsiyeti tayin edilebilenlerden birinin erkek, ikisinin

kadın olduğu belirlenmiştir.

Bir erişkin erkek bireyin her iki tibia kemiğinin gövdesinde gözlemlenen yeni kemik oluşumunun, muhtemelen çiftçilik faaliyetlerine bağlı düşme, çarpma gibi bir kaza sırasında oluşan travmadan (kemiği kırmadan) kaynaklandığı tahmin edilmiştir.

Sonuç olarak, Dorumburnu Nekropolü'nden az sayıda bireyin oluşturduğu iskeletleri konu alan bu çalışma ile Sillyon Territoryumu'ndaki bir çiftlik yerleşimine ilişkin ilk antropolojik bilgiler ortaya konulmaktadır.

Teşekkür

Dorumburnu Nekropolü iskeletlerini çalışmamı sağlayan Antalya Müzesi Müdür Yardımcısı Sayın Süleyman ATALAY'A teşekkür ederim.

Kaynakça

Acsádi, G. Y., ve Nemeskéri, J. (1970). *History of human life span and mortality.* Budapest.

Atalay, S., Saçı, M. A., Çelik, A., ve Yılmaz Usta, N. D. (Baskıda). Sillyon teritoryumunda yer alan Dorumburnu nekropolü ve buluntuları. *Sillyon Araştırmaları I.*

Aufderheide, A. C., ve Rodriguez-Martin, C. (1998). *The cambridge encyclopedia of human paleopathology.* Cambridge University.

Aydın, M. (2018). *Börükçü Nekropolü Klasik Dönem mezar tipolojisi ve ölü gömme gelenekleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aytek, A. İ. (2020). Paleopathology in Anatolia: From Neolithic to Ottoman. A. Balcıoğulları (Ed.) içinde, *Current Studies in Social Sciences* (s. 1-16). Akademisyen Kitabevi.

Bennike, P. (2008). Trauma. R. Pinhasi ve S. Mays (Ed.) içinde, *Advances in Human Palaeopathology* (s. 309-329). John Wiley & Sons. https://doi.org/10.1002/9780470724187.ch14

Berti, F. (2012). Grave goods from the necropolis in the agora of Iasos. B. B. Arslan ve A. Ricci (Ed.) içinde, *Byzantine small finds in archaeological contexts, BYZAS 15* (s. 187-211). Ege Yayınları.

Bostancı, E. Y. (1962). Belbaşı kaya sığınağında bulunan üst paleolitik ve mezolitik endüstri: Belbaşı kültürü. Belleten, *26*(102), 233-292. https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfV1JHVEc1cHo0MW8/

Bostancı, E. Y. (1963). Human fossil remains in Beldibi and Belbaşı rock shelters on the Mediterranean coast of Anatolia. *Antropoloji, 1*(1), 17-36. https://doi.org/10.1501/antro_0000000038

Bostancı, E. Y. (1964). Beldibi kazılarında çıkan önemli sanat eserleri. *Antropoloji, 1*(2), 19-54. https://doi.org/10.1501/antro_0000000049

Brooks, S., ve Suchey, J. M. (1990). Skeletal age estimation based on the os pubis: A comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods. Human Evolution, 5 (3): 227-238. https://doi.org/10.1007/BF02437238

Brothwell, D. R. (1981). *Digging up bones.* Oxford University Press.

Buikstra, J. E., ve Meilke, J. (1985). Demography, diet and health. R. I. Gilbert ve J. Mielke (Ed.) içinde, *The analysis of prehistoric diets* (s. 359-422). Academic Press.

Buikstra, J. E. ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standards for data collection from human skeletal remains.* Arkansas.

Chamberlain, A. T. (2006). *Demography in archaeology.* Cambrdige University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511607165

Çevik, N. (2000). *Urartu kaya mezarları ve ölü gömme gelenekleri.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çırak, M. T. (2017). Akgüney antik toplumundaki travma örneklerinin antropolojik açıdan değerlendirilmesi. *ASEAD, 4*(11), 76-84.

Demirel, F. A. (2017). Infant and child skeletons from the lower city church at Byzantine amorium. J. S. Band, E. Hagelberg, G. Bjørnstad ve S. Ahrens (Ed.) içinde, *Life and death in Asia Minor in Hellenistic, Roman and Byzantine times: Studies in archaeology and bioarchaeology* (s. 306-317). Oxbow Books. https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dmdm.24

Duru, R., ve Umurtak, G. (Ed.) (2019). *Bademağacı Höyüğü kazıları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ yerleşmeleri I.* Ege Yayınları.

Erdal, Ö. D. (1997). *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nden çıkarılan insan iskeletlerinin antropolojik açıdan incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdal, Y. S. (2009). Bademağacı Erken Neolitik insanları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 24*, 97-117. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/24_arkeometri.pdf

Erdal, Y. S., ve Erdal, Ö. D. (2017). Anthropological analysis of the skeletal remains from the acropolis of Perge. W. Martini ve N. Eschbach (Ed.) içinde, *Die Akropolis von Perge. Die Ergebnisse der Grabungen 1998-2004 und 2008* (s. 341-347). AKMED / Koç Üniversitesi Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.

Erkman, A. C., ve Surul, Ö. (2014). Van Kalesi Höyüğü (Ortaçağ) insanlarının travma izleri analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 118-135. https://doi.org/10.1501/sbeder_0000000074

Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2005). Karagündüz toplumunun paleodemografik açıdan incelenmesi. *Antropoloji,* (20), 75-106. https://doi.org/10.1501/antro_0000000221

Güleç, E. (1994). Akdeniz Bölgesi'nde bulunan üç fosil kafatası. *Belleten, 58*(223), 531-548. https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfQUt5TC1GeVNTR0k/view

Güleç, E., Khun, S., Sevim, A., ve Pehlevan, C. (1998). 1996 Yılı Antalya-Antakya Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 15*(2), 247-254. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/15_arastirma_2.pdf

Güleç, E., ve Özer, İ (2009). Dilkaya Ortaçağ iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batman, F. Dedeoğlu, M. Erdalıran, M. B. Baştürk ve E. Konakçı (Ed.) içinde, *Altan Çilingiroğlu'na armağan. Yukarı denizin kıyısında Urartu Krallığı'na adanmış bir hayat* (s. 319-332). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hopa, R. D. (2002). Paleodemography: Looking back and thinking ahead. R. Hoppa ve J. Vaupel (Ed.) içinde, *Paleodemography: Age distributions from skeletal samples* (Cambridge Studies in Biological and Evolutionary Anthropology, s. 9-28). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511542428.002

Judd, M. A., ve Roberts, C. A. (1999). Fracture trauma in a medieval British farming village. *American Journal of Physical Anthropology, 109*(2), 229-243. https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(199906)109:2%3C229::AID-AJPA7%3E3.0.CO;2-Y

Kaya, S., Kural, C., Yılmaz, N. D., Ilıca, A. T., ve İzci, Y. (2013). Erken Bizans döneminde kafa travması izleri. *Gülhane Tıp Dergisi, 55*: 46-50. https://doi.org/10.5455/gulhane.35177

Koca Özer, B., Gültekin T., Özer, İ., Sağır, M., ve Güleç, E. (2008). Longevity in ancient Anatolian and Turkish populations from Neolithic to present. E.B. Bodzsar ve C. Susanne (Ed.) içinde, *Ageing related problems in past and present populations* (s. 45-58). Biennial Books of EAA.

Kökten, İ. K. (1955). Antalya'da Karain mağarasında yapılan prehistorya araştırmalarına toplu bir bakış. *Belleten, 19*(75), 271-283. https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfZnhYelh5WU1UaEU/

Kökten, İ. K. (1959). Tarsus-Antalya arası sahil şeridi üzerinde ve Antalya bölgesinde yapılan tarihöncesi araştırmaları hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi, 8*(2), 3-9. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/turk_arkeoloji/08_2.turk.arkeoloji.pdf

Kökten, İ. K. (1962). Maraş ve Antalya vilayetlerinde süreli Dip Tarih Araştırmaları hakkında kısa bir rapor. *Türk Arkeoloji Dergisi, 11*(1), 40-44. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/turk_arkeoloji/11_1.turk.arkeoloji.pdf

Kranioti, E. F., Grigorescu, D., ve Harvati, K. (2019). State of the art forensic techniques reveal evidence of interpersonal violence ca. 30,000 years ago. *PLoS ONE 14*(7): e0216718. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216718

Krogman, W. M. ve İşcan, M. Y. (Ed.) (1986). *The human skeleton in forensic medicine.* C.C. Thomas.

Kurtz, D. C., ve Boardman, J. (1971). *Grek burial customs (Aspects of Greek and Roman life).* Thames and Hudson.

Lambert, M. P. (1997). Patterns of violence in prehistoric hunter-gatherer societies of coastal Southern California. D. L. Martin ve D. W. Frayer (Ed.) içinde, *Troubled times: Violence and warfare in the past* (s. 77–110). Gordon and Breach.

Larsen, C. S. (2000). Skeletons in our closet: Revealing our past through Bioarchaeology. Princeton University Press.

Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., ve Mensforth, R. P. (1985). Chronolological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology, 68*(1), 15-28. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103

Maat, G. J. R. (2001). Diet and age-at-death determinations from molar attrition. A review related to the low countries. *Journal of Forensic Odonto-Stomatology, 19*, 18-21.

Meiklejohn, C., Schentag, C., Venema, A. ve Key, P. (1984). Socioeconomic change and patterns of pathology and variation in the Mesolithic and Neolithic of Western Europe: Some suggestions. M. N. Cohen, G. J. Armelagos ve F. L. Orlando (Ed.) içinde, *Paleopatology at the origins of agriculture* (s. 75-100). Academic Press.

Meindl, R. S., ve Lovejoy, C. O. (1985). Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology, 68*(1), 57-66. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680106

Merbs, C. F. (1989). Trauma. M. Y. Iscan ve K. A. R. Kennedy (Ed.) içinde, *Reconstruction of life from the Skeleton* (s. 23-40), Wiley-Liss.

Özbek, M. (1985). Değirmentepe eski insan topluluklarının demografik ve antropolojik açıdan analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1*, 107-130. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/01_arkeometri.pdf

Özbek, M. (2000). Öküzini insanlarının antropolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 15*, 127-144. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/15_arkeometri.pdf

Özdemir, S., Yavuz, A. Y., Yaşar, Z. F., ve Sevim Erol, A. (2011). Antalya Doğu Garajı iskeletlerinde bir kafatası travması örneği. *Adli Bilimler Dergisi, 10*(4), 12-16.

Pinhasi, R., ve Mays, S. (Ed.) (2008). *Advances in human palaeopathology.* John Wiley & Sons. https://doi.org/10.1002/9780470724187

Rathbun T. A. (1984). Skeletal pathology from the Paleolithic through the Metal Ages in Iran and Iraq. M. N. Cohen ve G. J. Armelagos (Ed.) içinde, *Paleopathology at the origins of agriculture* (s. 137–167). Academic Press.

Sağır, M., ve Sağır, S. (2013). Eski Anadolu insanlarının sağlık sorunları. Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 53(1), 1-8. https://doi.org/10.1501/dtcfder_0000001318

Scheuer, L., ve Black, S. (Ed.) (2000). *Developmental juvenile osteology.* University Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-624000-9.X5000-X

Sevim, A. (1993). *Elazığ/Tepecik Ortaçağ iskeletlerinin paleodemografik açıdan değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sevim Erol, A., Gözlük Kırmızıoğlu, P., Yiğit, A., Özdemir, S., ve Durgunlu, Ö. (2007). Erzurum/Güllüdere iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 22*, 141-160. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/22_arkeometri.pdf

Sevim Erol, A., ve Özdemir, S. (2010). Anadolu'da eski dönemlerde yaşamış olan yoplumların demografik yapısı. *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006), Cilt 1.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevim Erol, A., ve Yavuz, A. Y. (2015). Patara kazılarından ele geçen bir grup insan iskeletinin antropolojik açıdan değerlendirilmesi. H. İşkan ve F. Işık (Ed.) içinde, *Patara VII.1. Kum'dan Kent'e Patara kazılarının 25 yılı uluslararası sempozyum bildirileri kitabı* (s. 253-272). Ege Yayınları.

Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y., ve Mutlu, H. (2016). Antik Patara toplumunun dişlerindeki makro aşınma sıklığı ile beslenme ilişkisi. E. Dündar, Ş. Aktaş, M. Koçak ve S. Erkoç (Ed.) içinde, *Havva İşkan'a Armağan LYKIARKHISSA Festschrift für Havva İşkan* (s. 723-735). Ege Yayınları.

Smits, E. (2019). Bademağacı Höyüğü'nde bulunan insan kemiklerinin incelenmesi (Özet). R. Duru ve G. Umurtan (Ed.) içinde, *Bademağacı Höyüğü kazıları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ yerleşimleri I*. Ege Yayınları.

Şenyürek, M. S. (1958). Antalya vilayetinde Öküzini'nde bulunan bir insan iskeletinin tetkiki. *Belleten, 22*(88), 465-516. https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfUVI2YUNsbWdYNm8/view

Ubelaker, D. H. (1989). Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation. Smithsonian Instution, Aldire Publishing Company.

Uhri, A. (2006). *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı ölü gömme gelenekleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Üstündağ, H. (2009). Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia'da bulunan insan iskelet kalıntıları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 24*, 209-228. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/24_arkeometri.pdf

Üstündağ, H., ve Demirel, F. A. (2008). Alanya Kalesi kazılarında bulunan insan iskeletlerinin osteolojik analizi. *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi, 8*, 79-90. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/dergi/turk_ark_etn_derg_8.pdf

Üstündağ, H., Demirel, F. A. (2009). Alanya Kalesi iskelet topluluğunda ağız ve diş sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 26*(1), 219-234.

Walker, P. L. (1989). Cranial injuries as evidence of violence in prehistoric southern California. *American Journal of Physical Anthropology, 80*(3), 313–323. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330800305

Workshop of European Anthropologists (WEA) (1980). Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution, 9*(7), 517-549. https://doi.org/10.1016/0047-2484(80)90061-5

Yalçınkaya, I. (1988). Karain Mağarasının Anadolu iskân tarihindeki yeri ve önemi. *Erdem, 4*(10), 39-52.

Yalçınkaya, I., Leotard, I. M., Kartal, M., Otte, M., Erek, C. M., Atıcı, A. I., ve Lopez, I. (1996a). 1990-1995 Öküzini kazıları (Tardiglasiyer yerleşimleri). *Kazı Sonuçları Toplantısı, 18*(1), 11-16. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/18_kazi_1.pdf

Yalçınkaya, I., Otte, M., Taşkıran, H., Kösem, B., ve Ceylan, K. (1996b). 1985-1995 Karain kazıları ışığında Anadolu Paleolitiğinin önemi, Kazı Sonuçları Toplantısı, 18(1), 1-9. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/18_kazi_1.pdf

Yılmaz Usta, N. D. (2019). Kadıini Mağarası Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı iskelet topluluğunun demografik analizi. *Antropoloji,* (38), 65-78. https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.532002

Yılmaz Usta, N. D., ve Yakut İpekoğlu, H. (2019). Kadıini Mağarası (Alanya/Antalya) insanlarının ölü gömme pratikleri üzerine antropolojik bir ön değerlendirme. *Cedrus, 7*, 41-58. https://doi.org/10.13113/cedrus.201902

2020. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.